

KIRJAKEELE KASUTUSVALDKONDADE SÜNTAKTILINE KEERUKUS

Krista Kerge

Tallinna Pedagoogikaülikool

Käesolev artikkel vaatlleb viit eesti kirjakeele kasutusvaldkonda ja peatub näitena ka mõnel allvaldkonnal. Aluseks on ulatuslikum uurimus, mille üheks keskmeks on mine-tuletised. Need ei ole allpool muidugi keskne kirjeldusobjekt, ent on taustuurimuse üldorientatsiooni tõttu siiski enam fookuses kui muud tegurid, mis teksti komplitseerivad.¹

mine-tuletisi on Reet Kasik ammendavalt uurinud ja kirjeldanud juba ligi 30 aasta eest (1975). Teema kajastub ka reas muudes töödes (Vare 1984, 1991; EKG 1995, 1993; Kasik 1995; Erelt 1997; Kerge 2000b). Siinkirjutaja on võimalikke vaatenurki *mine*-tuletisele esile toonud mõneski kirjutistes (Kerge 1998a; 2001a).² Et need käsitlused piirduvad tuletise- ja fraasitasandiga, siis huvitus autor nominalisatsioonist tekstis – täpsemalt on uurimise objektiks väike keelekasutusvaldkondade tekstikorpus.

Lähtekohti

Rangema definitsiooni järgi võib korpuseks nimetada vaid sellist arvutisse viidud tekstide kogumit, mis valitud teatud kindlate kriteeriumide alusel (vt Hennoste, Muischnek 2000: 185). Niisugustele kriteeriumidele vastab autori kasutusel olev andmebaas sedavõrd,

¹ Uurimusel, mille osana sinne on sündinud, on muid aspekte, ennekõike regulaarsete morfoloogiliste struktuuride nihkumine sõnastikku, mille kirjeldamiseks ka *mine*-tuletisi jälgitakse nii tekstikorpuses kui sõnastikes.

² Siin ei peatuta teoreetilistel seisukohtadel, millega autori arusaamad on varem suhestatud, näiteks Dik 1985; Dressler 1998; MacKenzie 1985; Wurzel 1996 vm.

kui võrd seegi valim on korrastatud kindlate tunnuste alusel: jälgitakse registreeritud keelekasutuse aega ja valdkonda; valdkonnad on aga esindatud piisavalt, et (teatud kriteeriumide piires) anda võrdlevat pilti XX ja XXI sajandi vahetusest. Materjali seob selle lugemisotstarbeline kirjalikkus (vt ka Hennoste, Muischnek 2000 Tartu korpuse kohta) ja sedakaudu keelekasutajate üsna tõenäoliselt võrreldav suhteliselt kõrge haridustase. Muuhulgas väidab K. Muischnek (vt Tekstikorpus 2000): Korpus on.. süntaksiuuringute jaoks sobiv tööriist, kuna.. balansseeritud korpus esindab paljusid keele variatsioone. Tema järgi on korpus osutunud heaks andmete allikaks ka siis, kui stilistide uurimisobjektiks näiteks žanr, kuid olematamisi peaks süntaksi üldtunnuste valdkonnatine jälgimine olema niisama otstarbekas.

Uurimismaterjal on järgmine.

- Ligikaudne maht 680 000 sõnet.
- Pärit Tartu Ülikooli kirjakeele korpusest (ligi 270 000 sõnet) ning autori andmebaasist (üle 410 000 sõne).
- Esindab XX-XXI sajandi vahetuse eest kirjakeelt.
- Vormilt on esindatud ainult kirjalik keelekasutus; seejuures valdavas enamikus avalik, mis tähendab, et
- kirjutajad on suhteliselt võrreldava (kõrge) haridusega – sedasama on siis üritatud taotleda ka isikliku suhtluse andmekogust selle uuringu jaoks valikut tehes.
- Keelekasutuse valdkondadest on hõlmatud
 - igapäevasuhtlus (keskealiste ja omavahel tuttavate haritud inimeste igapäevased meilitekstid)³
 - ajakirjandus (valim TÜ 1990ndate korpusest ja 2001.a ajalehtede Eesti Päevaleht ja Postimees võrguvariantidest)
 - ilukirjandus (toimetatud originaalkirjanduse valim TÜ 1990ndate korpusest ja toimetamata tõlkekirjanduse

³ Suhtlusolukord on vaba, kuid kirjavahetuse laad tagab kirjakeelsuse, nagu autor (vt Kerge 2000a) seda on mõistnud: esindatud on kirjakeele vaba variant, millel puuduvad madaluse tunnused.

- täpsemalt inglise ja võrdlevalt ka vene tänapäevakirjanduse – valim, mis pärineb otse tõlkijalt⁴)
- teadus (juhuslik kättesaadavuse alusel koostatud valim lingvistika, kultuuriuuringute, psühholoogia ja õigus-teaduse tekste)
- õigus (mõni madalama tasandi akt, peamiselt aga Eesti Vabariigi seadused terviktekstina – selles vormis kajastub nii algest tekstist allesjäänud kui ka iga seadusmuudatus 1992-2001 –, kõik pärit aadressilt www.seadus.ibs.ee).

Valdkondade keelekasutuses ilmnevaid keelevariante olen nimetanud allkeelteks (vt ka Kerge 2000a), millest igaüks on kasutusel teatud elualal. Seda ala võib J. Lotmani semiosfääri mõistet järgides näha tähendusruumina. Need tähendusruumid võivad omakorda (osaliselt/suuresti) kattuda. Näiteks on see ilmne õiguse valdkonnas, kus avalikkusele seadusi koostades või sõnastatud õigust uurides kasutatakse õiguse tähendusruumi eri moel. Nii võib seal omakorda näha semiootilise varamu erinevaid konfiguratsioone (Halliday 1978 jm), mis koos olukorra karakteristikutega, nagu osalised ja asjaolud, väljenduvad erinevate keeleliste koodidena (tinglikult seaduskeel ja õiguskeel). Kuid seesuguste nüansside järgimine osutub artiklis oluliseks vaid korra, sest keskne teema on võrrelda tekstivalikuga ette antud valdkondade keelekasutust – täpsemalt süntaksit –, ja mitte liigendada nende valdkondade suhtlusolukordi.

Uurimisobjektide võrdluseks on valitud kolm parameetrit, mis ei karakteriseeri ühegi valdkonna keelekasutust absoluutsetes kategooriates, vaid võimaldavad neid valdkondi tõepoolest ennekoike võrrelda. Need kolm parameetrit on järgmised:

- Lause pikkus sõnedes arvatatuna Word Count'i (MS Word'i sõnaarvestuse) andmete ja lause lõpumärkide arvu järgi tekstis.
- Lause komplitseeritus, millena nähakse kajastatavate tegevussituatsioonide tinglikku arvu. Seda on valitud

⁴ Noor siinkohal tundmatuks jääda sooviv inglise keelest tõlkija ja Peedu Haaslava.

esindama kõik lause vahemärgid, pluss need rinnastusidendid, mis koma ei nõua.⁵

- Nn nominaalsus, mis tegelikult tähendab siin *mine*-tuletiste protsentuaalset hulka teksti sõnade koguarvust. Parameeter kajastab tinglikult teksti (teatud liiki) abstraktsust.

Nominalisatsiooni liite *mine*-abil on nimetatud korpuses seega jälgitud kui üht teguritest, mis kujundavad teksti süntaktilist keerukust.

See kontekst tundub sobivat niivõrd, kuivõrd nominalisatsioon, sh deverbaalne tõstab verbitarinditega võrreldes teksti abstraktsusastet (Kasik 1995: 17-18) ja alandab seega tema jälgitavust. Rootsi ja inglise allikate uurimisele viidates väidab sedasama Merja Koskela (1998: 163). Ta võrdleb verbikasutust deverbalisatsiooniga ja leiab: *Verbs make text dynamic and they can make ideas flow forward continuously. This makes text interesting and easier to read.*

Lause pikkus ja keerulisus mõõdavad süntaktilist keerukust otsesemal moel: mida pikem ja enam liigendatud lause, seda vähem tõenäoline on tema kiire hõlmatavus. Loomulikult võib tegelikkuses olla ka vastupidi, kvalitatiivsel lähenemisel võib just informatsiooni asjalik järjestus koos kirjavahemärkide ja sidendite otstarbeka kasutusega anda tulemuseks hästi jälgitava lause, kuid korpuse maht ei võimalda seesugust “toimetajalikku” lähenemist.

Meetod. Korpus on märgendatud Wordis, seal on tehtud ka kõik arvutused. Keelekasutuse valdkondade võrreldavus tagatakse kolme parameetri keskmistamisega – keskmine on 1 ja see kõigub

⁵ Printsip on toetud inglise traditsioonilise lingvistika arusaamale, et iga loetelu viitab reeglina mitmele olukorrale, nt *Ants ja Mari käisid Pärnus* = *Ants käis Pärnus ja Mari käis Pärnus*; *Ants käis Pärnus ja Tartus* = *Ants käis Pärnus ja Ants käis Tartus*; *Ants kasvas ja õppis Tartus* = *Ants kasvas Tartus ja Ants õppis Tartus*. Arv on tinglik, sest temas ei kajastu sidendamata ja kirjavahemärkidega eraldamata verbitarindid ning samas kajastub rinnastusi, mis lauset klassikalises tähenduses ei komplitseeri. Kuid valitud tunnuste vaieldamatu õigus ei ole tähtis põhjusel, et võrreldavuse tagab mitmekesine juhuslike tunnuste kogum igal juhul.

vaid mõnel põhjusel. Esiteks on parema võrreldavuse huvides äärmused kohati keskmisest välja jäetud.⁶ Teiseks muudab keerukuse üldist keskmist asjaolu, et iga parameetri keskmine asetub skaalal eri punkti. Kolmandaks nihutab keskmist minimaalselt ka näitajate ümardamine.

Olgu siinkohal lisatud üks lausekeerukuse korpuses märgendamise tehniline seik: meilitekstides kontrolliti kirjavahemärkide esinemust, sest on üsna ilmne, et lausega kajastatud situatsioonide arv ei kajastu teiste tekstidega võrreldaval kujul, kui sealt kirjavahemärke olulisel määral puudub. Haritud ja keskealiste suhtlejate jaoks on neid juhiste kohaselt kasutada aga sedavõrd loomulik, et kogu pangas oli puudu vaid mõni üksik koma. Need juhud lisati nn komplikaatorite arvule, mis on lausekeerukuse parameetri tegureid.

Hüpoteese on siinkohal kaks ja tulemustest ei püüta esialgu kuigipalju järeldada. Eesmärk on ennekõike kontrollida seda, mida autor on varem kogemuslikult püüdnud rõhutada: eesti kirjakeelt ei saa vaadelda kui tervikut, millele on omased kindlad leksikaalsed ja grammatilised tunnused – tema kasutusvaldkonnad ei tohiks sarnaneda, ja nagu allpool selgub, ei teegi seda kuigivõrd, kui me ka jätame kõrvale kõik muud keelelised tunnused peale väga üldiste süntaktiliste. See muu, iseäranis leksika eristab keelekasutusvaldkondi kui tähendusalasid või -ruume sõna hallidiaanlikus mõttes *a priori*.

Mõndagi peaks selguma ka nominalisatsiooni kohta. Autor on arvamusel, et selle tarvitusel on omad (eriti valdkondlikud) põhjused. Niisuguse hüpoteesi taga on asjaolu, et verb kui morfosüntaktiline sõnaliik esindab märgiliselt referentsiaalse objekti mittereferentsiaalset (valdavalt ka dünaamilist) tunnust ja muutub referentsiaalseks mõisteks alles *mine*-tuletuse⁷ kaudu. Omadussõna (valdavalt staatilise tunnuse tähistajana) näiteks teeb sedasama *us*-tuletuse abil. Niisugune seik on ilmnenu muuhulgas

⁶ Seda peamiselt küll uurimuse dünaamilises pooles, mille objektiks on eesti aja- ja ilukirjanduskeel läbi XX sajandi.

⁷ Peab lisama “või muu”, kuid ühelgi teisel liitel ei ole sõnaliigi piires seesugust regulaarsust.

asjaolus, et sõnastikud registreerivad verbide ja verbaaladjektiivide grammatilisi tuletisi terminitena enam kui nende alusvorme, st erialamõiste tähistaja on nimisõnaline. (Vt Kerge 1998a, 64-70) Sedasama mõtet on pisut teisiti sõnastatud ka mujal: *in academic writing.. the nouns carry the actual meaning potential, whereas the verbs are used to tie the nouns together to form a text* (Koskela 1998: 163). Nominalisatsioonidena abstraheritud mõistete hulk peaks seega olema suurim teaduskeeles, kuid tuleb küsida, kas ainult seal ja kas igal teadusalal ühtviisi.

Mingil määral peaks nominaalsus end argiolukorrast suuremana näitama ka ajakirjanduses, eriti kui võtta arvesse, et osa ajakirjandustekste on nn teadusproosaga ühesuguses õpetatud selektamise dimensioonis (mõeldakse mitte eelliigitatud, vaid keeleliste tunnuste alusel järelliigitatud tekstikogumit; vt Byberi järgi Tekstikorpus 2000 või Hennoste 2000: 19-20).⁸

Niisuguse hüpoteesi taustal arvestatakse kaht teoreetilist seisukohta. Ühest küljest on M. K. Halliday ja J. R. Martin (1993) näidanud tekstide nominalisatsiooniastme paratamatut tõusu ajas – tõsi, (kirjalikes) teadustekstides. Nende tulemusega haakub laiemini kontrollitud arusaam, et mida täpsem ja spetsialiseeritum (*the more specialized*) on tekst, seda rohkem nominaalfraase ja vähem verbe tendeerib temas olema (mitmele uurimusele toetudes Koskela 1998: 159). Real andmetel on verbe eri loomulike keelte oskuskeeles kolmandiku võrra või isegi poole vähem kui üldkeeles (Antia 2000, 158-161).⁹

Teisest küljest ollakse Eestis seisukohal, et nominalisatsioonide osatähtsus tekstis küll kasvab, kuid neid tuleks – ja ena-

⁸ Ajakirjandusteksti (ja tegelikult ka ilukirjandusteksti) süntaktilise keerukuse dünaamikat XX sajandil on allakirjutanu samuti uurinud, kuid vasstavad järeldused ilmnevad selles kogumikus vaid minimaalselt – nimelt Kristjan Räägu artiklis, kes viitab sellele, et nominaalsuse kõrge aste on seotud pigem ideoloogia mõjuga kui kirjakeele üldise arengu kajastusega ajakirjanduses.

⁹ Siinkohal on tähtis teksti ja sõnastiku *mine*-tuletiste võrdlus, mis peaks osutama, kui sageli kasutatakse liidet mõistekujunduslikus funktsioonis ja mitte süntaktilistel põhjustel (tarve esitada situatiivset infot kõnealisena või fokuseerida seda, alistada see kaassõnale, esitada teda mingis grammatilises tähenduses, mida ainukannab kääne vms). Kahjuks ei mahu see uurimisliin artiklisse.

masti teatud ulatuses ka saab – vältida (M. Ereht 1992: 141; R. Kasik 1995: 17-19; S. Mäearu 1996; Käsiraamat 2000: 13-14, 114-121) – sageli esindavad nad nn kantseliiti kui halvas mõttes bürokraatlikku keelekasutust. Samane termin on samade aktsentidega kasutusel ka mujal (*bureaucratic language*; rootsi keelele ja keelekorraldusele, sh 1997. a värskele allikatele viidates Koskela 1998: 163). Puudub teaduslik ülevaade, kui ulatuslik nn nominaalstiili levik tegelikult on, millal ta on tekkinud jne – seni on periooditi võrdlevalt esile toodud vaid aja- ja ilukirjandusteksti erinevat nominaalsust, mitte aga deverbaalsust (vt Hennoste, Muischnek 2000: 204-205). Esimene tuleb küll viimasest, kuid senine vaatlus ei keskendu ühelegi spetsiifilisele lättele ja nii pakub sinne mainitud tulemusele lihtsalt võrdlust. R. Kasiku viitel (1995: 18) on *mine*-tuletiste osatähtsust eesti tekstis varem küll uuritud, kuid selle osatähtsust tekstis on arvatud lehekülje kohta ja võrreldud lausete arvuga leheküljel – arusaadavatel põhjustel ei ole võrdlus seega võimalik.

Tulemusi

Tulemusi tuuakse allpool esile vähe, sest uurimuse suure mahu pärast on siin võimalik mõne näitega pakkuda mõtlemisainet.¹⁰ Alljärgnevas vaadatakse süntaktilise keerukuse üldpilti valdkondade kaupa, seejärel võrreldakse õiguse kui tähendusruumi keelevariante ning teaduskeele sõltuvust alast, et omakorda analüüsida õigusteaduse samasust muude teadustega. Lõpuks tullakse parameetrikeskselt tagasi eesti keele kasutusvaldade süntaktilise keerukuse juurde, st pööratakse esimene üldpilt n-ö ümber ja illustreeritakse teda arvudega.

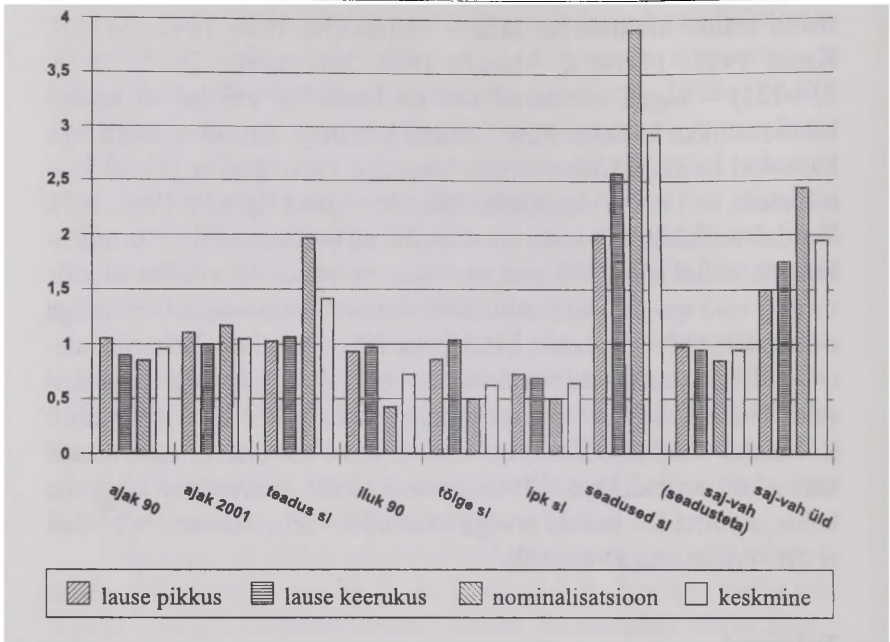
Keelekasutusvaldkondade süntaktilise keerukuse üldpilt

Nagu näha joonisel 1, leiab hüpotees valdkonnakeelte ehk allkeelte¹¹ erinevusest siinses uurimuses kinnitust.

Ajakirjandustekst muutub sajandi vahetudes pisut keerulisemaks. Olgu lisatud, et aastal 2001 on kahest võrreldud suurpäeva-lehest selgelt keerukama süntaksiga Postimees, mille tekstidki on pikemad ja mis näib nõnda orienteeritud haritumale inimesele.

¹⁰ Käsikirja osa, millele autor oma samateemalise ettekande Tartu tekstipäeval toetas, on ligi 90 lk pikk.

¹¹ Autor on oma terminikasutust põhjendanud varem (Kerge 2000a).

Joonis 1. Keelekasutuse süntakiline keerukus valdkonniti sajandivahetusel¹²

Ilukirjanduse vallas on tõlge originaalist pisut keerulisem, paistes silma veidi lühema ja liigendatumana lause ning suurema abstraktsusega. Põhjusi ei ole väljaspoolse võrdlusmaterjali puudusel võimalik osutada.

Tõuseb esile, et igapäevakeel on niisugusena, nagu haritud keskealiste meilisuhklus seda esindab, keskmiselt küll lihtsaim keelevariant, kuid ilukirjandusest veidi abstraktsem – uurijale on teada, et neis tekstides on muu hulgas tihti tõiseid (sh isegi juriidilisi) teemasid, mis võibki niisuguse erinevuse tekitada.

Eestikeelne teadus torkab (nagu eespool viidatud) silma oma nominaalsusega, st hüpotees nominaalsuse ja spetsiifilisuse seosest leiab kinnitust. Allpool võetakse eraldi vaatluse alla, kuidas teaduse keskmine omakorda kujuneb ja kui adekvaatne pilt siinkohal olla võiks. Igapäevakeelest umbes kaheksa, ilukirjandusest

¹² Joonise sümbolid: 90 – 90ndatel; ajak ajakirjandus; sl sajandi lõpp; iluk originaalilukirjandus; tõlge tõlkeilukirjandus; ipk igapäevakeel; seadused õigus; õigusaktid; saj-vah sajandivahetus; üld üldiselt

8,7 korda ja teadusestki kaks korda abstraktsem (nominaalsem) on õigus, mille erilisust väliskirjandus sellest aspektist autori andmetel rõhutanud ei ole.

Mainitagu sedagi, et spetsiifiliste teemade abstraktsus ei jäta igapäevakeelega sarnaseks ka ajakirjandust. Kas tema nominaalsust peaks kujundama just see tegur, on iseküsimus: autor on kindlaks teinud, et nominaalsus on XX sajandi kümnenditest maksimumis 1950ndatel, s.o stalinistliku ideoloogia ajajärgu ajakirjanduses (miinimumist umbes kaheksa korda kõrgem), ning tõuseb sinna lähedale 1980ndate uue venestamislaiega. Selle näitaja, nagu ka keerukuse poolest üldse on miinimumis 1990ndate ajakirjandus. Kui niisugusele tulemusele liita Kristjan Räägu andmed (2001, vt ka siinses kogumikus), mis näitavad formaaljuriidilisele keelele omast keerukust poliitilistes programmides, siis võib küsida, kas ajakirjandus on XXI sajandi algul taas ideologiseerumas.¹³

Ja lõpuks, nagu näha, kujuneb eesti kirjakeele keskmine pilt õigusteksti andmeid kaasates väga teistsuguseks, kui ta oleks ilma nendeta.

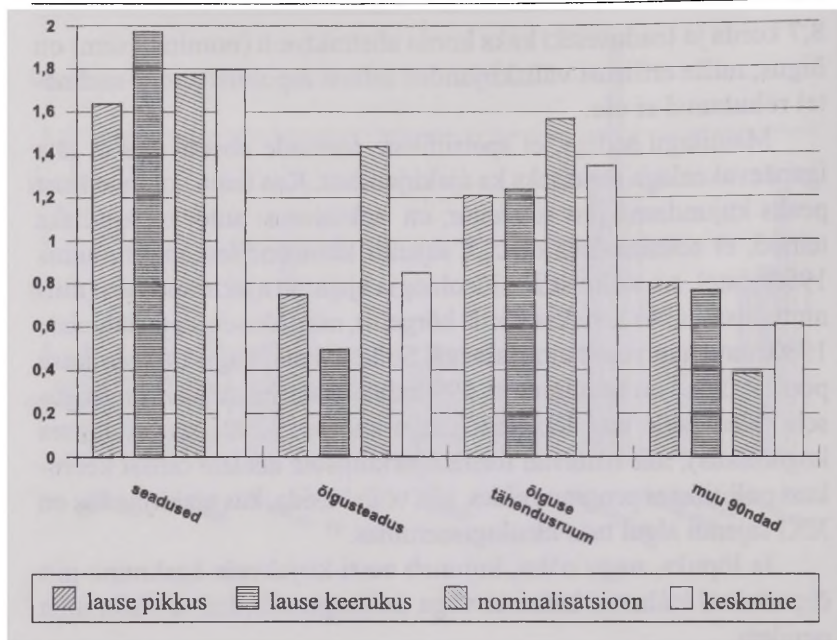
Õiguse ja õigusteaduse keel – kus muna, kus kana

Õiguse kui tähendusruumi keelekasutusel on kaks poolust – õiguskeel oskuskeelena (ühtaegu juristide sotsiolekt ja õigusspetsiifiline register) ning õiguse keel seaduskeelena (avalikkusele suunatud kood; täpsemalt Kerge 2001b). Alustagem nende võrdlusest.

Õiguse kui seaduste kaudu avalduva ühishnormi juures on rõhutatud, et juristid ei tohiks selle kaudu oma keelt (st õiguskeelt kui oma sotsiolekti ja erialasisese suhtluse vahendit) ühiskonnale peale suruda (nt Mereste 1995, 1996; Meri 2000). Kummatigi on süntaktilise keerukusega asi pahupidi: seadusteksti keerukus jääb kõigilt oma parameetritelt õiguse oskuskeelele alla ega ole seega kuidagi juriidika, vaid nimelt seaduste eripära (vt joonis 2).

Kui kujutleda, et õigusteabe avalikkusele suunamisel veel ka terminid siin-seal adressaadikohaselt oma seletustega asendataks, muutuks seaduslause veelgi pikemaks, võitmata täpsuses. Mis aga

¹³ Autor on ennegi väitnud, et üks (punane) filter, mille kaudu tekste dešifreerida, on asendumas mitmega (Kerge 1998b: 225-226).

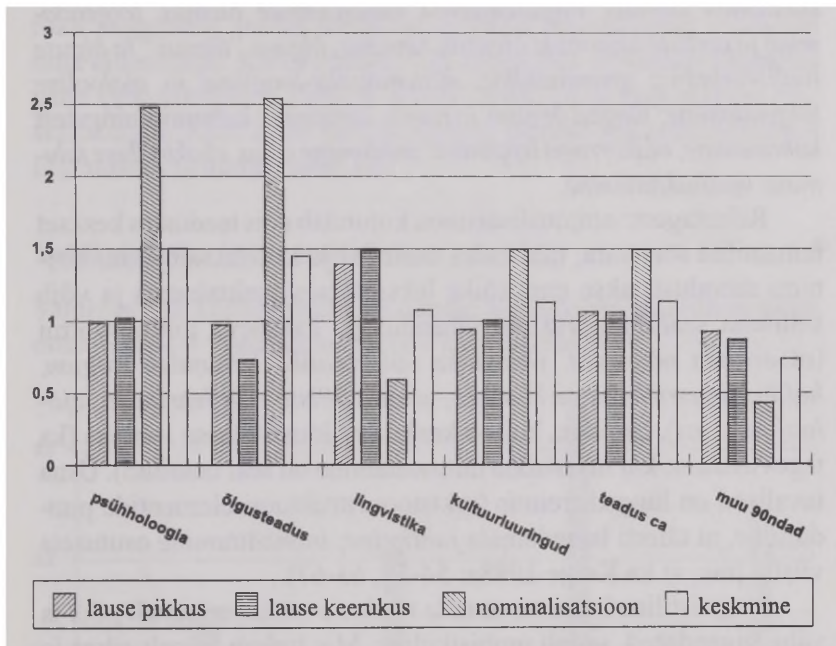
Joonis 2. Eesti seaduste ja õigusteaduse keel sajandivahetuse muu keelekasutuse taustal

tähelepanu vajab, on et õiguse valdkond tervikuna ületab oma tekstikeerukuselt muude uuritud valdkondade keskmist üle kahe korra (vt joonis 2). TPÜs äsja lõppenud väikeprojekt peaks andma võrdluse, kas seesama ilmestab ka Soome ja Saksa seadusi. Huvitava tulemusena võib seni esile tuua, et kohalike aktide tekst võib autorist sõltuvalt osutada Eesti seadustest keerukamaks (Valgamaa õigusaktide kohta Karbik 2002).

Teine tähtis seik on õigusteaduse keel ise. Seadustega ühendab teda nimelt kõrge abstraktsusaste ehk nominalisatsiooni määr (vastavalt 6,8 ja 6,18 % sõnedest). Kuivõrd just juristidele on nn noomenitõbe ette heidetud (nt Kasik 1995, Mäearu 1996), siis näib see tõik nimetatud etteheidet põhjendavat. Lisagem siia aga teadusalade võrdlus (vt järgmist osa), ja pilt muutub oluliselt. Küsimuses pole tingimata ei unustatud võimalus kasutada *da*-infinitiivi (vt mõlemat viidatud) ega isegi mitte põhjendatud tarve juriidiliselt sisukate tühiverbide järele (nt *korraldama* ja *teostama* erinevus, vt Mäearu 1996) – teatud piirini on nominalisatsioon ala mõistekujunduse paratamatus.

Teadusalade keele keerukuspilt – midagi on puudu

Teaduse keele vaatlusel (joonis 3) leiab tõestust autori hüpotees, et nominalisatsiooni tekitab tarve kõnelda mitte-referentsiaalsetest kategooriatest kui mõistetest ja seega muuta neid tähistav verb (väljaspool autori huvivälja ka adjektiiv) nimi-sõnaliseks.

Joonis 3. Teadusalade keel muude valdkondade süntaktilise keerukuse taustal

See tunnus on omane nii psühholoogiale, kultuuriuuringutele kui ka õigusteadusele, kus tähtis ei ole mitte, kes mida teeb (nt kes kuidas käitub), vaid üldistatult impersonaalse tegevuse mõiste ise (nt *õigusnormis sisalduva käitumise nõue*, *inimkäitumise akt*). Ilusa näitestiku pakub oma *mine* 'dega kultuuriuuringute objekti kirjeldus: *Kultuuri alla kuuluvad kõik elu tavalised asjad, nagu tervitamine, söömine, tunnete väljendamine või väljendama jätmine, teatud kehalise distantsi hoidmine, armatsemine ja hügieeni eest hoolitsemine; Rituaalideks on näiteks tervitamine ja austuse avaldamine.*

Kahjuks ei ole näidetel võimalik peatuda – toon neid igast valdkonnast vaid mõne: psühholoogias *juhtimine kui tegevus, info töötlemine, juhtimise mõiste ja funktsioonid, otsustamisega seotud rollid, juhikäitumine, juhtimise võrgumudel, situatiivse eestvedamise käsitlused ja teooria, neli juhtimisstiili: käskimine, müümine, osalemine ja delegeerimine, otsuste vastuvõtmine kui protsess, grupiviisilise loova mõtlemise tehnikad, töö organiseerimise alused, sotsiaalse suhtlemise olemus; õigusteadusest tõlgendamise olemus, tõlgendamine ja eluliste asjaolude õiguslik hinnang, õiguse "täpsus" ja õiguse realiseerimine; grammatiline, süstemaatilis-loogiline ja ajalooline tõlgendamine; lüngad õiguses ja nende ületamine; kultuuriuuringutest kohanemine, olukorraga leppimine, suhtumine aega, ebakindluse talumine, vestluskäitumine.*

Rõhutagem: nominalisatsioon kujundab neis teadustes kesket temaatilist sõnavara, tähistades uurimis- ja kirjeldusobjekte. Teonimi moodustatakse ennekõike leksikaalses funktsioonis ja võib sellisena saada tegevusliigi tähendusega kaasneva mitmusvormi (nt *esitada nõudmisi, võimalike või vajalike käitumiste kogum, haldusõigusrikkumiste koodeks, analoogiliste reguleerimiste ajalooline taust*), ükskõik, kuidas keelekorraldus sellesse suhtuks (ka tegevustähise kui massisõna mitmustamine on seal taunitud). Üsna tavalised on lüngad freimis (rektsioonistruktuuri elementide puudumine, nt täiesti laiendamata *juhtimine; inimekäitumine* osutuseta viisile jms; vt ka Kerge 1998a: 54-58, 63-67).

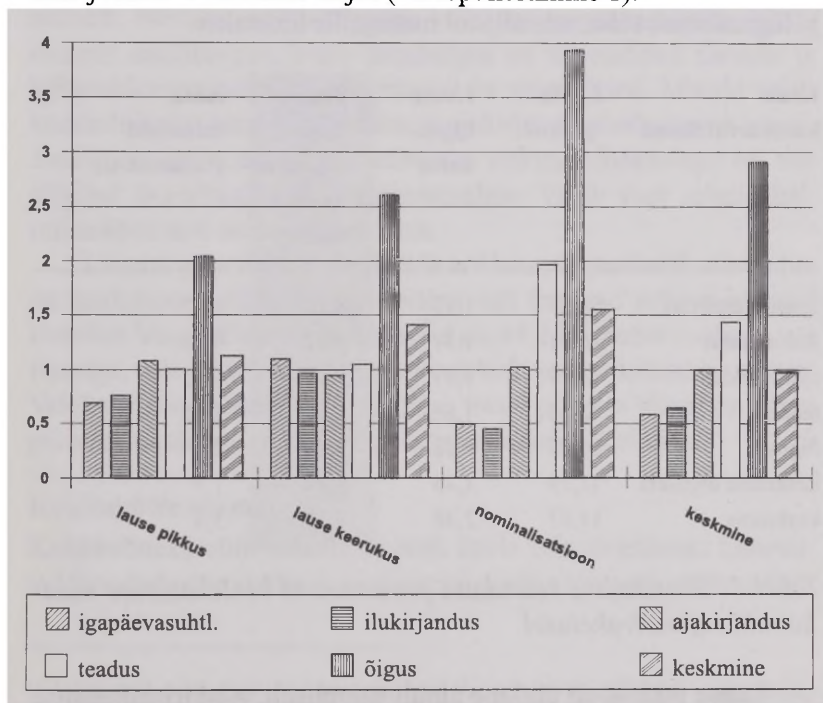
Lingvistiline lause on muude teaduste omast erinevalt pikk ja vähe liigendatud, sageli umbisikuline. Mis torkab selgelt silma ja võib lingvistikat sarnastada reaalteadustega, on suhteliselt suurem verbilisus. Esiteks on see tingitud teaduse objektidest enestest, mida sellise sagedusega ei märgi tegevustunnusele viitavad sõnad (küll nt *käänamine* vms). Lisaks personifitseerib see teadus oma uurimisobjekte (*intonatsioon langeb*) ja/või enesekohastab nende tegevuse (*sõna käändub*). Nominalisatsioon ei ole eesmärgilt samal määral leksikaalne, vaid säilitab aluse verbilisuse, kaasates fraasi näiteks ka rektsioonistruktuuri kuuluva vaba objekti (*häälikute, rõhkude, sõnade tuvastamine*). Teine üsna tüüpiline näide on, et *mine*-tuletis ise liigitab (*kvantimissagedus*). Üsna ilmne on, et mõni lingvistika haru, eriti piirialad nagu keeledidaktika, võib siintoodud pilti oluliselt mõjutada, sest uurimisobjektiks osutub taas inimtegevus (nt *õppimine, õppeprotsessi juhtimine, kuulamine*

jt osaoskused, hindamine vm).

Paraku jääb siinkohal tõdeda, et alade kitsas valik autori korpuses jätab keeleteadusliku väljendusviisi “reaalteaduspärasuse” vaid hüpoteesiks, mis osutab korpuste täiendamise ja liigendamise tarvet. Ka suurema korpuse olemasolu ei aitaks, kui teadustekstid sellesse eritlemata koondada. Tähtsaks saab Rein Kulli (2000: 11, 14 jm) seisukoht, et nüüdisaegsed kirjakeeled toimivad väga keeruka kogumina, milles osalevad arvukad allsüsteemid, allkeeled oma allkeeltega. Kuidas tahes eesti kirjakeele variantide süsteemi näha (vrd Hennoste 2000 ja Kerge 2000a ning neis refereeritud seisukohad; Kull 2000 vm), korpused peavad materjali piisavalt liigendama ja hierarhiseerima.

Valdkonnatunnuste oreliiviled

Valdkondade keelekasutuse keskmine süntaktiline keerulisus tuleb esile joonise 4 viimases sarjas (v.a lõpukeskmine 1).

Joonis 4. Keerukusparameetrid sajandivahetuse keelekasutusvaldkondade kaupa

Joonisel valdkondade järgi osutatud allkeelte keerukuse kasvav järjestus igapäevakeel, ilukirjanduskeel, ajakirjanduskeel, teaduskeel, seaduskeel joonise selles osas meenutab ühe venitatud vilega orelipoolt – mida argisem, seda lihtsam, mida institutsionaalsem, seda keerukam. Ka keelelise viisakuse uurimisel on saadud võrreldav tulemus: mida ametlikum olukord, seda formaalsem ja ühtlasi pikem on väljendusviis (Kasper 1997). Hüpe on maksimaalne teaduse ja õiguse vahel. Teadus ületab igapäevasuhtluse lihtsaimat allkeelt oma lausekeerukuselt umbkaudu kaks korda, nii et nende kahe vahele mahuvad ilu- ja ajakirjandus. Seaduskeel on aga ilma vähima üleminekuta teaduse omast ligi samajagu keerulisem.

Parameetrite võrdlus valdkonniti (joonise 4 esimesed kolm sarja) ei ole visuaalselt kuigi ilmekas, sest seaduskeele kõrge keskmine surub teised erinevused vähem selgeks. Seepärast vaadelgem neid parameetreid arvudeski. Eespool ei kajastu üks suhe, mis võib aga valdkondade kohta enam öelda kui uuritu: see on lause pikkuse ja liigendatuse suhe, mis allpool materjalile liidetakse.

Keele kasutusvaldkond	Lause pikkus	Lause liigendatus	Sõnesid lause liigendusüksuse kohta	mine-tarindeid (% sõnedest)
igapäevasuhtlus	9,15	1,11	8,24	0,87
ilukirjandus	10,01	1,57	6,37	0,78
ajakirjandus	13,79	1,37	8,11	1,81
teadus	12,61	1,68	7,05	3,35
õigus	24,79	4,18	5,9	6,8
keskmine õigusetä	11,39	1,43	7,44	1,7
keskmine	14,07	2,48	7,13	3,4

Tabel 1. Süntaktilise keerukuse parameetrid keelekasutuse valdkonniti sajandivahetusel

Lause pikkus on ühtlane ainult suhteliselt. Ajakirjanduslause on näiteks ilukirjanduse omast keskmiselt u. 3,8 sõnet ja igapäevasest isegi u. 4,6 sõnet pikem, ületades umbes sõne jagu ka teadus-

lauset. Õiguslause pikkus see-eest ületab igapäevast 2,7 korda ja see lause on muude valdkondade keskmisestki 13,4 sõnet pikem.

Teadus- ja õigustekst on tihe: siin lausekeerukuse parameet-rina kajastuvaid tegevussituatsioone tuleb lause kohta teaduses 1,5 korda ja õiguses 3,77 korda enam kui igapäevakeeles. Lisagem: Elo Allemann (2002) on näidanud, et eriti tihedalt on õigusaktis just siin kajastamata verbitarindeid, mis koma ei nõua, ja see võib osutada igasuguse spetsiaalteksti (peale seaduste ka teadus- vm oskusteksti) tunnuseks. Vastav näitaja ületas Allemannil tugevasti ajakirjandustekstide oma.¹⁴ Siinse uurimuse “normaalsete” all-keelte hulgas (üldkeeles) on tiheduselt esikohal ilukirjanduskeel, mis seaduste erilisele keelele jääb siiski 2,7 korda alla.

mine-tarindite pildi ainus rikkuja on igapäevakeel. Ehk sai seda esindav tekst meilisuhitlejate range valiku pärast oodatust tõisem ja ilukirjanduskeelest spetsiifilisem. Samas pole välistatud, et igapäevateksti teemad on spetsiifilisemad kui ilukirjandus neid keskmiselt kajastab. Materjal pakub uurimise lisavõimalusi rohkelt. Näiteks on siinkirjutaja valduses kasutatust kolm korda suurem meilikorpus, kuhu muuhulgas on teisendatud nimede ja kohaviidetega materjali loovutanud ka teismelised. Muude valdkondade kohta tasuks esile tuua, et ajakirjanduskeele varem kirjeldatud suurem nominaalsus võrreldes ilukirjanduskeelelega on siin jälgitud deverbaalsusega samasuunaline. Vajab veel selgitamist, mil määral nad on korrelatsioonis.

Lisatud parameeter, s.o sõnede arv lause liigendusüksuse kohta on madalaim seadustekstides. Nähtavasti tingivad selle sagedased loetelud. Vastandiks on igapäevakeel oma 8,24-sõnelise osalause või fraasiga, mis jääb lause kirjavahemärkide ja/või sidendite vahele. Valdkondade järjestus selle tingliku fraasi pikkuse alusel on siiski piisavalt ootamatu, et sellest mida tahes oskaks järeldada.

Kokkuvõtte asemel

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et eesti keele siin kirjeldatud kasutusvaldkondade süntaktilise keerukuse piir jookseb muude valdkondade

¹⁴ Allemanni uurimuse põhiobjektiks olid Postimehe toimetamata ajakirjandus-tekstid, millest mõni ei ole kunagi ilmunudki. Ei ole võimatu, et redigeeritud aja- kirjandustekstis on toimetajakäsi pilti muutnud.

ja õiguse vahelt. Õigus ise (seadustik) on seejuures oluliselt kee-
rulisema keelega kui õigusteadus. Nende kahe õiguse tähendus-
valdkonna keelevariandi suhe vajab kvalitatiivset uurimist sootuks
uues valguses.

Kinnitust leiab, et mida ametlikum on tekst, seda pikem on
tema lause, keerukam ja enam abstraktne tema süntaks.

Omaette teemana tõuseb esile keelekasutuse eri valdkondade
nominaalsus ja selle laad – deverbaalsus ja deadjektiivsus väarik-
sid nähtavasti kvalitatiivset tähelepanu. Tähtis on ka lingvistika
ja muude valimisse sattunud teadusalade erinevusest välja kasva-
nud järeldus, et korpuste kujundamisel tuleks lahus hoida allvald-
konnad, nt ajalehtede ja ajakirjade või eri suunitlusega ajalehtede
ja ajakirjade tekstid, eri žanris tekstid ühe valdkonna sees või
tekstiliigid ka valdkonnaülesena jne.¹⁵ Interpreteerimist vajab nn
“keskmise fraasi” pikkus.

KIRJANDUS

- Allemann, E. 2002.** Keskõnad atriibuudi ja predikatiivina ajakirjanduses
ja õiguses. (Bakalaureusetöö. Käsikiri eesti keele õppetoolis.) Tal-
linn: TPÜ.
- Antia, B. E. 2000.** Terminology and Language Planning. An
alternative framework of practice and discourse. Amsterdam/
Philadelphia: John Benjamins Publications.
- Dik, S. C. 1985.** Formal and semantic adjustment of derived constructions.
– A. M. Bolkenstein, C. de Groot, J. L. Mackenzie (eds.), Predicates
and Terms in Functional Grammar (Functional Grammar Series 2).
Dtrecht, Cinnaminson: Foris Publications. 1–27.
- Dressler, W. U. 1998.** What is the core of morphology? – J. Niemi, J.
Heikkinen (eds.), Language, Contact, Variation, and Change. Studies
on Languages 32. Joensuu: University of Joensuu. 15–32.
- EKG 1993** = M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H.

¹⁵ Küllap on see osati Tartu korpuses teatud skriptidega kättesaadav nn nõudli-
kule kasutajale, kuid sellisel juhul tuleks neid nõudlikke kasutajaid kõigis ülikoo-
lides kõigil keeleerialadel kasvatada ning avardada n-õ enesekasvatuse võimalusi
(eestikeelne õppekirjandus!).

- Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKG 1995** = M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti TA Eesti Keele Instituut.
- Erelt, M. 1997.** Sõnamoodustus. – M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 315–369.
- Halliday, M. K. 1978.** Language as Social Semiotics. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. K., J. R. Martin, 1993.** Writing Science. Literacy and Discursive Power. London, Washington D.C.: The Palmer Press.
- Hennoste, T. 2000.** Allkeeled. – Tiit Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16). Tartu: TÜ. 9–56.
- Hennoste, T., K. Muischnek 2000.** Eesti kirjakeele korpuse tekstide valiku ja märgendamise põhimõtted. – Arvutuslingvistikalt inimesele (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1). Tartu. 183–217.
- Karbik, R. 2002.** Valgamaa õigusaktide keelekasutus. (Diplomitöö. Käsikiri eesti keele õppetoolis.) Tallinn: TPÜ.
- Kasik, R. 1975.** Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles (Keele modelleerimise probleeme 5). Tartu: TRÜ.
- Kasik, R. 1995.** Õiguskeele lauseehitus. – Õiguskeel 1, 16–21.
- Kasper, G. 1997.** Linguistic Etiquette. – F. Coulmas (ed.), Handbook of Sociolinguistics. Oxford: Blackwell Publishers. 374–385.
- Kerge, K. 1998a.** Vormimoodustus, sõnamoodustus, leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Kerge, K. 1998b.** Nüüdistekstid: kas suunamatu keelemuutus? – Keel ja Kirjandus 4, 225–235.
- Kerge, K. 2000a.** Kirjakeel ja igapäevakeel. – Tiit Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled (Eesti keele õppetooli toimetised 16). Tartu: TÜ. 75–110.
- Kerge, K. 2000b.** Eesti süntaks võõrkeeleeõppe praktikule. Tallinn: TEA.
- Kerge, K. 2001a.** Action Nouns on *-mine* in Estonian Grammar and Lexicon. – J. Niemi, J. Heikkinen (eds.), Nordic and Baltic Morphology: Papers from a NorFA Course, Tartu, June 2000 (Studies in Languages 36). Joensuu: University of Joensuu. 34–45.
- Kerge, K. 2001b.** Seadusloome demokraatia kontekstis. – Õiguskeel 5, 16–21.

- Koskela, M. 1998.** Verbs and noun phrases – two tendencies in philosophical essays. – M.-R. Luukka, S. Salla, H. Dufva (toim.), Puolin ja toisin. AFinLAN vuosikirja 1998 (Suomen Soveltavan Kielitiededen (AfinLA) julkaisuja No 56). Jyväskylän Yliopistopaino. 159–171.
- Kull, R. 2000.** Kirjakeel, oskuskeel, üldkeel. Tallinn: EKSA.
- Käsiraamat 2000** = Ametniku keelekäsiraamat. Tallinn: Justiitsministeerium; Juura, Õigusteabe AS.
- Mackenzie, J. L. 1985.** Nominalization and valency reduction. – A. M. Bolkenstein, C. de Groot, J. L. Mackenzie (eds.), Predicates and Terms in Functional Grammar (Functional Grammar Series 2). Dordrecht, Cinnaminson: Foris Publications. 29–47.
- Mereste, U. 1995.** Seaduskeele struktuur sotsiolingvistika seisukohast vaadatuna. – Õiguskeel 5, 8–15.
- Mereste, U. 1996.** Seadusloome ja sotsiolingvistika. – Akadeemia 1, 3–39.
- Mereste, U. 2000.** Murelaps – legaaldefiniitsioon. – Õiguskeel 3, 16–22
- Meri, L. 2000.** Kas väikesed jäävad ellu. Ettekanne Helsingi Ülikoolis sarjas “Studia Generalica” 21.10.1999. – Õiguskeel 1, 3–10.
- Mäearu, S. 1996.** Nominaalstiil õigustekstides. – Õiguskeel 5, 9–12.
- Rääk, K. 2001.** Poliitiliste programmide keelest. (Bakalaureusetöö. Käsi-kiri eesti keele õppetoolis.) Tallinn: TPÜ.
- Tekstikorpus 2000** = K. Muischnek, Loenguid korpuslingvistikast. http://www.cl.ut.ee/ee/kursused/www_kmuis/korp_ling08.html. Tartu: TÜ.
- Vare, S. 1984.** Eesti nimisõnaliidete automaatkasutusest. Tallinn: TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Vare, S. 1991.** Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja verbaalnoomeni vahekorra. – Keel ja Kirjandus 7, 408–415.
- Wurzel, W. U. 1996.** On similarities and differences between inflectional and derivational morphology. – Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF) 49 (1996), 3. Berlin, 267–279.